

Євген ПАЦЕНКО

СЛАВІСТИКА, ЯКОЇ НЕМА: ГРИГОРІЙ ДАВИДОВИЧ ВЕРВЕС

Спогади з нагоди 90-ї річниці від дня народження академіка Г.Д. Вервеса (15.04.1920 — 09.01.2001), під егідою якого розпочало свою славістичну діяльність чимало нинішніх славістів, стали й нагодою згадати минулий час, у якому працював учений. Г.Д. Вервес був уособленням української академічної славістики радянських часів. Лише дивлячись із сучасної перспективи, можна зрозуміти всю складність, суперечливість, специфіку цієї констатації щодо його постаті. То були часи, коли людина-українець, та ще й учений такої підконтрольної установи, як академічний інститут, повинна була доводити свою ідейність, втискувати власне українство в залізну арматуру партійності, невпинно демонструвати відданість усім отим ритуалам, які на черговому з'їздіському обряді виголошували тодішні жерці...

Я познайомився з Григорієм Давидовичем у не легкий період початку 1970-х, і наші подальші відносини значною мірою визначалися саме отими маневрами співвідношення відроджуваного в моїй свідомості українства і вимог щодо ідейності.

Знайомство відбулося в аурі, якою світився провідний славіст, а саме: пошуки і виховання молодих кадрів. Саме Г.Д. Вервесу чимало тодішніх молодих науковців зобов'язані своїм входженням у славістику. Я належу до цієї когорти.

Моя наукова стежина вела до головних тодішніх установ — університетської й академічної. Спочатку був Київський університет, куди я, зрусифікований український хлопець, вступив із Запоріжжя, міста триумфальної індустріалізації та робітничих бараків. У школі дві мови викладалися найгірше (лише пізніше я збагнув, що це через їхню ідейну сумнівність) — англійська й українська. Стосовно останньої, то не можу забути обличчя вчительки, яка була вимушена вислуховувати всі оті радянсько-російські фамільярності на зразок «Трактор в полі дир-дир-дир, ми — за мир!», і які ми, продукти радянщини, зухвало декламували на уроках. Отже, я вступив на предмет, який найкраще викладався і яким добре володів — на російську філологію. Вчився я на «відмінно», бо це приносило підвищену стипендію, оскільки не могли допомагати батьки, які ретельно приховували за іконою сірий, як їхнє страшне минуле, папір про реабілітацію після репресії у концтаборах Воркути, де мені довелося народитися.

Коли в одному з ритуалів радянсько-югославського зближення було домовлено про культурний обмін, це позначилося й на моїй долі. Прийшла рознарядка щодо навчання в Белграді кандидатури з Київського універ-

ситету, і я, відмінник, русист, був рекомендований як дублер головного кандидата — колеги, захищеного всіма атрибутами ідейності, партійності та іншим. Так сталося, і в цьому бачу вже вищу силу, що ми потрапили 1970 року до Белграда удвох з України, у групі з восьми радянських студентів, де крім нас решта були росіяни. Перша зустріч з останніми вразила зухвалим, презирливим ставленням до **хахлів**. Безуспішні спроби переконати, що ми там всі — **русскіє**, що ми не такі, якими вони нас малюють, вплинули на осмислення власного національного походження й національної гідності. Там, у Белграді, я, 20-річний студент Київського університету, повернувся до свого українства.

На одній із перших лекцій я почув, що в містечку неподалік Белграда відбувається міжнародна конференція, де відзначають автора першої сербської драми Михайла Козачинського. Я негайно побіг на автовокзал і прибув туди, коли на вулицях залишилися лише плакати, які закликали громадян містечка приєднатися до відкриття меморіальної дошки на будинку, де колись учитель з Києва заснував сербам першу школу з викладанням предметів барокової освіти. У сербів це називали **рускі** (російський) вплив, хоча йшлося про українське бароко. Так розпочався задум розповісти в Україні про триумф українського бароко в сербів, що привело до майбутньої докторської дисертації.

На зимових канікулах я прибув до Києва, де перевівся на заочне відділення української філології. На іспиті з давньої української літератури я розповів викладачеві, що чув у Сербії, як українець написав і поставив там першу сербську драму і я б хотів це вивчати. «Так моєму ж чоловікові потрібен сербіст!» — вигукнула Галина Кіндратівна Сидоренко, яка й запросила мене додому для зустрічі з чоловіком. Галина Кіндратівна була добрим духом тієї родини, куди прийшов я, запорізький провінціал і белградський студент. Ця комбінація мала децю дивовижний вигляд: як міг молодик без зв'язків, з робітничої родини потрапити в таку політично сумнівну країну: для агента спецслужб був замолодий і ненадійний, українською ледь володів, але висловлював екстремні проукраїнські переконання.

Григорій Давидович вразив мене своєю якоюсь величчю, він дивився на мене і з височини свого академічного статусу, і з кута неминучих сумнівів, і здивовано, як на незрозуміле запорізьке явище в Югославії. Ця суміш невпинно переслідувала мене в реакціях людей тодішньої системи в перших зустрічах зі мною. Мені

було незручно, що я, який наковтався сербської мови, ледь управляюся з українською. Він розпитував, хто мої батьки і я нічого втішного не міг сказати, бо від таких батьків, які важко заробляли на життя, закордон не потрапляють. На його руках був улюблений онучок Сашко, який тягнув усе навколо, схопив бюстика Леніна, тож Григорій Давидович лагідно казав: «Хто це? Ле-енін», і це несло якесь змішане відчуття інтимності, але й потрібної ідейності! Галина Кіндратівна пригостила студента, а Григорій Давидович наказав збирати матеріали з українсько-югославських зв'язків, показати для початку сприйняття там Івана Франка, про якого він завжди говорив з великим піднесенням. Я вийшов з того помешкання, окрилений натхненням про науку, яка тоді була у великій шані. У Белграді я занурився в простір бібліотек і відчуття першості, те святе благословення науки керувало мною в пошуках Франка, всієї української літератури в літературах народів Югославії. Так наказав Вервес — шукати, «бо ми ж про це майже нічого не знаємо!» Спочатку це була курсова, яку я віддав на наступній сесії заочника. Була то величезна поразка і всенародна ганьба. Галина Кіндратівна розповідала, що рукопис курсової «Іван Франко в Югославії» студента Пащенко демонстрували на вченій раді факультету як вищий прояв безграмотності і жакливого стану української мови заочників, бо текст був написаний сумішшю слов'янських мов. Григорій Давидович докірливо дивився на нікчому і порадив багато читати українських текстів, передусім «Радянське літературознавство». Я з відчаєм вийшов з їхньої хати, а коли взяв у руки одне з тих видань, мене охопив ще більший розпач, і я зрозумів, що ніколи не зможу і не схожу писати такі залізні ідеологічні творіння, як у тому **рад-літі**.

Подальша доля звела мене із «Всесвітом», тим світлим (у сірій радлітвській дійсності) оазисом інтелігентності, доброзичливості, європейства. Там розпочалися публікації, тож Григорій Давидович одного разу визнав: «Я думаю, Женю, з тебе буде дослідник». І це окрилювало.

У тодішній Югославії був культ інтелектуалізму, поезії, перекладів, антологій, тож я захопився ідеєю створення антології української поезії, яка була б першою в сербів. Література, яку можна було брати в Будинку радянської культури, засмучувала. Я усвідомлював, що Вервес мало чим допоміг би. У Белграді був Петро Митропан, тамтешній українець, на якого мене спрямував Григорій Давидович, але він знав лише

класику. Рішення задуму прийшло з відкриттям за-океанського українства. До Белграда прибув відомий економіст, українець Коропецький, який шукав, хто б йому допоміг з мовою. Я негайно відгукнувся і розповів про свої задуми з перекладами і бідним вибором джерел. «А ви знаєте про антологію Лавріненка *Розстріляне відродження*», — спитав він, отримавши, звичайно, підтвердження необізнаності, і пообіцяв надіслати. Я дав йому адресу Митропана, оскільки в гуртожитку був колега, який цікавився моїм невпинним інтересом до книг, що я приносив, і вже знав про придбану *Біблію* українською мовою. А потім почали приходити пакети за пакетами. На мене звалилося щось величезне за обсягом знань, жахом змісту — це була захальна література, правда про Україну, яка приховувалася радянщиною і яка все одно доходила до людей. Я дізнався про неї в Белграді! Книги про злочини проти українців, вбивства Аліи Горської, Івасюка, доля Стуса, переслідування поетів, відкриття Івана Дзюби про русифікацію — усе, що було відомо зарубіжній україністиці, тепер було відомо й мені. Ось чому феномен зарубіжної україністики вимагає дослідження, показу його роботи як тієї, що представляла Україну, її культуру за межами радянщини.

Антологія здійснювалася, з'явилися переклади в часописах, про українську літературу дізнавалися в новому світі, і я пишався, що виховав Срджана Рашковича, здібного перекладача української літератури... Але щось ставало відомо й тим, хто цікавився моїми інтересами. Я закінчив студії в Белграді достроково і натхненно повертався в Україну з бажанням викладати, працювати в науці. На кордоні в Чопі той, з погонами, очевидно, виконуючи директиву, вилучив з вагона мою величезну коробку з матеріалами і почав її перевіряти. Проте над тією коробкою майорів лише дух Григорія Вервеса. Свою заокеанську бібліотеку я залишив Рашковичу для продовження робіт, уже раніше провів в Україну *Біблію* й *Антологію* Лавріненка, а тепер віз лише все те, що наказав робити Вервес, — це був величезний матеріал на тему українсько-сербських зв'язків XIX століття. І тільки! Це тоді врятувало, цензор повернув мені коробку, але до Києва надійшла інформація, що сумнівна особа прибула до України. Був це 1975 рік, доба розгулу кагебістської всездозволеності й викорінювання українства — те зло, яке невпинно переслідує нещасних хронічних україноненависників і яке їм повертається невпинною, неми-

нучою руйнацією їхніх систем. Україна — це правда, і вона — від Бога. Проте логіка сірості була іншою.

Мені залишалося написати дипломну в Київському університеті. Г.Д. Вервес, очевидно відчуваючи інтуїтивно політичні рефлексії, обов'язково розвинені в ті часи, що з молодим славістом не все гаразд щодо репутації в органах, порадив якось показати ідейну підкованість. У дипломній роботі, керівником якої він був, запропоновано було показати деякі позиції тогочасної югославської преси щодо національних проблем. Мене, відверто кажучи, цікавило українське бароко та його вплив на сербську культуру, проте це не мало ідейної броні. Я зробив огляд преси, дипломна отримала ідейну назву, але це не допомогло. Тодішній декан Грицай, до якого я, випускник Белградського і Київського університетів, прийшов пропонувати свої знання югославіста, наказав, ховаючи очі, піти в ректорат і щось там підписати. Я побіг підписувати. «А чи ви знаєте, що ви підписуєте?» — спитала доброзичлива жіночка. — «Не знаю!» — щиро визнав я. «Ви підписуєтесь у згоді обов'язково працювати у селі, дуже далекому від Києва», — поінформувала вона. «Чому, я ж югославист, хіба там вивчають сербську!» — щиро здивувався я й опинився на вулиці — з трьома дипломами: Міністерства освіти як філолог-славист, Белградського університету — югославист, Київського — україніст. І знову виручив добрий «Всесвіт», звідки Вадим Скуратівський і Богдан Чайковський порекомендували влаштуватися в Музей народної архітектури і побуту. Григорій Давидович шукав можливість аспірантури, проте органи заслали до служби в армії. Там, в Одесі, я побачив жахливий і невпинний процес розкладу в СА, пройнятій алкоголізмом. Це були симптоми метастаз, що охоплювали радянську систему брежнєвських часів. Там я написав і опублікував у *Всесвіті* дві статті — фрагменти з дипломної і текст *Українське бароко в Сербії* — було це відображенням заданого ритму — українства і спроб ідейної відписки.

Завдяки Г.Д. Вервесу я, прибувши з Одеси, склав іспит у заочну аспірантуру Інституту літератури. Коли ж виникло питання щодо працевлаштування, він пішов зі мною до Шамоти. Я вперше побачив цю маленьку людину, яка сиділа майже під столом, але була надута якоюсь особливою пихатістю. Г.Д. Вервес представив мене директору, і той наказав мені вийти. Через певний час звідти майже вилетів мій керівник, червоний в обличчі, чимось схвилюваний, очевидно, ображений, і пі-

шов від мене. Можливо, я або щось інше стало причиною тієї очевидно нелагідної зустрічі, очевидним було, що я — небажана фігура в такій установі, як тодішній інститут з тією маленькою людиною, яка так витурала великого Вервеса. Я знову опинався на вулиці.

Мене підбрала там Вікторія Арсенівна Юзвенко, зав. відділом слов'янської фольклористики ІМФЕ, і я залишаюся вдячним її гуманізму — дала робоче місце, поставилася довірливо, сподіваючись побачити в мені фольклориста. Інститут відкривав можливість увійти в підвалини архаїчної культури, яка в ті часи тріскучого декларування партійності сприймалася як моральний порятунок. Проте я мимоволі опинився на двох стільцях славістики, між її двома лідерами — Вервесом і Юзвенко, під сумнівом з обох боків щодо нестійкості інтересів, як потенційний перебіжчик. Я ж виявляв інтерес і до літератури, і до фольклору, це розширювало знання, і цим я залишаюся зобов'язаним і вдячним обом учителям! Григорій Давидович дав аспіранту-заочнику тему, яка б поєднувала літературу і фольклор, — творчість хорватського поета першої половини ХХ ст. Владимира Назора. Останній своєчасно, до конфлікту Сталін-Тіто, помер, його перекладав Рильський, тож за умов, коли югославська література і далі залишалася ідейно сумнівною, саме той письменник не викликав сумнівів. Спочатку тема, за тодішніми нормативами, мусила іменуватися *Реалізм і народність у творчості Володимира Назора*. Це не надихало мене, оскільки я мріяв про бароко й міфологію, не мав ніякого уявлення про народність, не бачив у Назора реалізму. Було вирішено поміняти назву на *Фольклор у творчості Назора*, тож Вікторія Арсенівна підтримувала мої зацікавленості хорватським фольклором, а Григорій Давидович керував. Однак специфіка відносин позначалася на моєму статусі. Я вже не думав про перехід в Інститут літератури, але й не виявляв себе як «чистий фольклорист», мене цікавила культурологія в цілому. Це, на жаль, вело до поступового віддалення від Вервеса і його відділу, де вже з'явилися нові сербісти. Кульмінацією став вихід моєї книги *В. Назор і фольклоризм у хорватській літературі*, де редактором зазначений не Г.Д. Вервес, а славіст-фольклорист. Григорій Давидович відверто образився, і мені було дуже прикро.

Завдяки темі, яку мені дав Вервес, книзі про хорватського поета, я пізніше був запрошений на славістичну школу в Дубровник, а відтоді щороку в

травні приїжджаю на острів Брач, де відзначають річницю народження хорватського поета, і там, на Адріатиці, я щотравня вдячно згадую свого вчителя — Г.Д. Вервеса! Адже це завдяки йому я став ледь не другом сім'ї населення острова Брач, звідки родом хорватський письменник.

Однак до того були відмови органів на отримуваний мною запрошення до Дубровника, бо були то 1980-ті часи. В Києві вперше за всю історію славістики відбувся міжнародний, дев'ятий по черзі, конгрес славістів, який проходив і під ідеологічним наглядом. То був і своєрідний парад тодішніх асів славістики, які демонстрували свою велич, специфіку відносин, лідерство радянсько-московських фараонів, ставлення до них з боку західних славістів і все інше, що неминуче супроводжувало суєтність наукового світу, за яким ми, *емени*, могли лише спостерігати. То був соцславізм, а Григорій Давидович належав до тих верхів, де він у тодішніх ритуальностях взаємовідносин між мастодонтами науки (нерідко ідеології) показував свою велич. Виразом такої стала і його давня задумка — монументальне видання *Українська література в загальнослов'янському і світовому контексті*. Він здавна і здалека йшов до втілення задуму, збираючи авторів, виконавців, до кола яких з тих давніх задумів мусив був потрапити і я, ще як студент Белградського університету, отримуючи настанови збирати все, що стосувалося зв'язків, і які я збирав. І треба віддати належне Вервесу-вченому, що попри всі образи за моє «відступництво» у фольклористику він не викреслив мого імені з авторства, де я разом з іншими брав участь в одному з розділів. Те видання було відображенням часу і Г.Д. Вервеса — з неминучими ідеологічними декларуваннями, конформізмами, він говорив про українську літературу і такий був він увесь — українець, який відстоював своє українство за тих умов партійної лузги, без якої там, тоді, у верхах, іноді було майже неможливо вижити, хоча були й інші вчені.

Григорій Давидович Вервес створив свою славістику радянських часів, свою вежу. При всіх неминучих ідеологічних декларуваннях, він залишався людиною в усьому розмаїтті — дотепний, з гумором, гордий, войовничий, славіст тодішньої України. Коли розвалилася система, розвалилась і його вежа. Проте більше схожої славістичної будівлі в українській науці посткомунізму не зведено, тому Вервес — це пам'ятник епохи.